

Dugovics Titusz tündöklése és bukása

Időutazás egy motívum nyomában

1.

A 19. század második felében, valamint a 20. század során szinte végig aligha tekinthette magát művelt embernek, aki Dugovics Titusz nevének hallatán ne gondolt volna az 1456-os nándorfehérvári diadalra, s nem aszszociálta volna hozzá legott az egyéni önfeláldozás képében megnyilvánuló hazaszeretetet. Mivel a nándorfehérvári várvédő katona hőstettét nem kívánom a magam szavaival elmesélni, idézem ezen a helyen néhány történeti munka részletét, amelyben a mai olvasó írott formában is találkozhat Dugovics Titusz hőstetének megfogalmazásával.

A nándorfehérvári diadal egyik kiváló összefoglalásában az alábbiak olvashatóak: „Da Capistrano most távollétében tesz csodát: a katonák a zűrzavarban őt vélik fölismerni a várfokon imádkozó szerzetesben. Márpedig az olasz prédikátort ők is mind ugyanazzal a rajongó csodálattal tisztelik, mint régi nagy szónoklatainak elragadtatott hallgatói. Azt híven, hogy ő az, aki térdel közöttük, szinte eszelősen vetik magukat az ellenség-re. Egyikük, Hunyadi régi katonája, a várnai csata veteránja, a Vas megyei Dugovics Titusz egyenesen a török zászlótartóra ront. »Mivel sehogy sem tudta megakadályozni, hogy a toronyra kitűzze a jelvényt, átnyalábolta a törököt, és a magasból a mélybe leugorva, magával rántotta.« (Bonfini) Már hajnalodik, a dermesztő jelenetet sokan látják. Az önfeláldozó hősiesség megrendítő példája lelket önt a magyarokba, s megzavarja a törököt.»¹ Egy másik történeti munka, amely ugyancsak Nándorfehérvár 1456-os ostromát dolgozza fel, az alábbiakat írja, szintén Bonfinire hivatkozva: „A küzdelem másik lélektani fordulópontja egy vitézhez köthető. »Emlékeznek egy zászlóval odalopakodó törökre, aki gyorsan kúszott fölfelé a

legmagasabb toronyra, hogy királyának jelvényét annak csúcsára kitűzze, és ezzel bátorságot öntsön a többiekbe, akik még nem nyomultak be, hogy ők is jöjjenek a városba, a magyart pedig le akarta hajítani, hogy a keresztényeket elcsüggesse. Nyomban utánaered egy magyar, és mielőtt amaz a nemzeti zászlót ledobná, a torony tetején verekedni kezdenek. És mert a magyar másképp nem tudta megakadályozni, megragadja a törököt, és a legmagasabb csúcsról azzal együtt a mélybe veti magát.« E két eset olyan erőt kölcsönzött a nándorfehérváriaknak, hogy talán nem volt a töröknek annyi katonája, amennyit le ne vágtak volna a védők ezekben az órákban. Akkora erőt adott a Kapisztránnak látott ferences barát és Dugovics Titusz hőstette, hogy nem állhatott senki a magyarok útjába ezután.”²

Mint láthattuk, mindkét szerző Bonfini idézve beszéli el az önfeláldozó magyar várvédő hőstettét, Bonfini azonban nevet nem említ, tehát mindkét szerzőnk máshonnan merített adatok alapján nevezte Dugovics Titusznak a példás magyart. Egy szerb szerző, aki Belgrád (Nándorfehérvár) középkori történetéről szóló monográfiájában az 1456-os várostromról ír, ugyancsak megemlékezik egy bátor várvédőről, szintén név nélkül: „A harc mindenütt folyt a városban, az utcákon, a város főterén és a városfalakon, ahol a janicsárok megkísérelték kitűzni zászlóikat, hogy ezzel további új és még erőteljesebb ösztönzést nyújtsanak csapataiknak. Sok ház már égett a városban. Egy bátor várvédő, miután hiábavaló harcot vívott egy törökkel, aki megpróbálta kitűzni zászlaját, vele együtt lezuhant a várfalról.”³ Ezekben a mondatokban is Bonfini sorai visszhangoznak tovább. S valóban: a lábjegyzetben őrá, Thuróczyra és másokra történik hivatkozás.⁴

A hőstett még két leírását érdemes idézni annak szemléltetésére, hogy a szerzők milyen változatos módon adták elő ugyanazt a történetet. „Mehmed éjjél tájban ismét a várba küldte katonáit. A janicsárok megint betörték a várba, és egyre többen jutottak fel a vár falaira is. A szultán egyik katonája már a lófarkas zászlót készült kitűzni a kaputoronyra, amikor Dugovics Titusz, Hunyadi régi hű harcostársa, aki már Várnánál is vele harcolt, rávetette magát a janicsárra, és mivel nem bírta vele, magával rántotta a mélybe. A védők július 22-én hajnalban kerekedtek felül az ostromlókon, akikre kénbe mártott égő rőzsét dobtak.”⁵ Egy nálunk megjelent évfordulós dolgozat szerzője másként látta az önfeláldozó várvédő

² CSEH 2007. 157–158.

³ KALIĆ-MIJUŠKOVIĆ 1967. 154.

⁴ Ugyanott: 393.

⁵ ÁGOSTON 2000. 242–244.

katonai nemzeti hovatartozását: „Amikor már a belső falak is ostrom alá kerültek, döbbenetes eset történt. Hunyadi egyik idős katonája vakmerő megoldást választott. Dugovics Titusz, észrevéve azt a janicsárt, aki a vár fokára akarta kitűzni a lófarkas zöld zászlót, ellenfelét magával rántotta a mélybe. A horvát vitéz meghalt, de hősi tettével lelket öntött társaiba.”⁶

Honnan került tehát Dugovics Titusz a képbe, teheti fel a kérdést a mai olvasó? S abban a szerencsés helyzetben van, hogy ebben az ügyben ma már nem kell fölösleges nyomozást folytatnia, mert ezt a nyomozást már elvégezte egy történész, s remek oknyomozó tanulmány formájában a nyilvánosság elé tárta.⁷ Olyan tanulmányról van szó, amely történész, művelődéstörténész és folklórkutató számára is valóságos csemege, éppen ezért az alábbiakban – anélkül, hogy újrameselném az egész szöveget – legfontosabb eredményeit és következtetéseit bemutatom az olvasónak. A szerző – Szócs Tibor – azzal indítja tanulmányát, hogy felsorol egy sor szakirodalmi és népszerűsítő munkát, amelyben „*az önfeláldozás és hősiesség egyik ikonjává nemesült*” Dugovics Titusz nándorfehérvári hőstettét tárgyalják. Ugyanakkor utal arra, hogy a magyar történettudományban már néhány évtizede egyre kifejezettebb lett az a vélemény, hogy Dugovics Titusz voltaképpen nem is létezett, s a hőstettéről felsorolt oklevelek mind hamisítványok. Történelmi legendáról van szó tehát, s éppen ennek a legendának kialakulását vizsgálta dolgozatában Szócs Tibor.

Egyik legfontosabb megállapítása az, hogy a nándorfehérvári diadallal kapcsolatos nem csekély kútfőanyagban és magának az ostromnak leírásaiban egyetlen helyen, Antonio Bonfini *A magyar történelem tizedei*⁸ című művében szerepel leírás az önfeláldozó magyar katonáról. (Leírásának java részét az előbbiekben bemutatott két szerző szövegében már láttuk.) Szócs egyébként az egész részletet idézi magyar fordításban, de latin eredetiben is. Forrásként a szóbeli hagyományt jelölve meg.⁹ (Itt már a folklorista is hegyezi a fülét.) Ezután megtudjuk, hogy Bonfini az önfeláldozó magyar katonai motívumát még egy helyen, Jajca (Jajce) 1464-es ostroma kapcsán is bemutatja művében. Itt arról van szó, hogy Mátyás király 1463-ban elfoglalja a töröktől Jajca várát, de a szultán, II. Hódító Mehmed egy esztendő múlva visszatér és vissza próbálja venni a magyaroktól a várát. Az ostrom sikertelen maradt, de Bonfini elmond egy részletet, ami alapján véve a nándorfehérvári önfeláldozó hőstett változata: „Megemlékeznek

⁶ HARDI IRSÁI 2006. 14.

⁷ SZÓCS 2009.

⁸ Magyarul: BONFINI 1995. 676.

⁹ SZÓCS 2009. 4.

egy magyar ragyogó hőstettéről, aki észrevette, hogy egy török ki akarja tüzni a császári jelvényt az egyik toronyra, mire a magasból a támadóval együtt levetette magát a mélybe, hogy továbbra is Corvinus zászlaját lássa mindenki.”¹⁰ (Innentől fogva a folklorista figyelme lankadatlan, hisz ezután egy balkáni renegát szerző, Konstantin Mihailović is belép a képbe, vagyis magyar–délszláv összehasonlító vonatkozásai is vannak az egyébként is izgalmas kérdésnek.) Szőcs ezután ismerteti azokat az alapvető adatokat, amelyeket a magyar(országi) olvasó nemigen tudhat Konstantin Mihailovićról, akit Michalović Konstantin néven emleget, de hozzáteszi: Osztrovicai Konstantinnak is nevezik. (Ez az utóbbi kiegészítés helyes; a szerb irodalomtörténet teljes névén, Konstantin Mihailović iz Ostrovice néven emlegeti.) Mihailović műve: *A janicsár emlékei, avagy török krónika*.¹¹ Művében a következő részlet képezi a Bonfini által Jajcához kötött hőstett változatát: „Meghallván, hogy mi történik Boszniában, Mohamed császár egy év múlva visszatér városokat foglalva el, de ágyúi nem voltak vele, ezért elrendelte, hogy ott ágyúkat öntsenek, majd ezekből lövetve Jajcát, összes falait lerombolta, majd ezután elrendelte a rohamot. S már a császári zászló a falon volt, de egy városvédő gyalogos harcba bocsátkozott egy janicsárral a zászlóért. De oly erősen kapaszkodtak egymásba, hogy mindketten lezuhantak a falról és halálra zúzták magukat.”¹² A Szőcs által idézett változat (szövegrészlet) nem mindenben egyezik meg az általam (a mű szerb fordításából magyarra áttett) szöveggel, mivel Szőcs nem az általa jelzett lengyel nyelvű kiadást használta, hanem Thallóczy Jajcáról szóló művének függelékéből merítette Konstantin Mihailović szövegének magyar változatát.¹³ Mivel ebben a pillanatban Thallóczy művének csupán horvát fordítása van kezem ügyében, az ott kivonatolt Konstantin Mihailović is azt a szöveget hozza, amelyet magam idéztem.¹⁴ Tehát érthetetlen, hogy a Szőcs által idézett szöveg ettől miért tér el.¹⁵

Tovább folytatva Szőcs dolgozatának ismertetését, elmondható, hogy fontos megállapítása: Mihailović semmiképpen sem ismerhette Bonfini

¹⁰ Magyarul: BONFINI 1995. 736. (Bővebb szöveg.)

¹¹ Legutóbbi szerb nyelvű kiadásai: MIHAILOVIĆ 1966. és MIHAILOVIĆ 1986.

¹² MIHAILOVIĆ 1986. 142. (35. fejezet)

¹³ SZŐCS 2009. 5., forrása: THALLÓCZY 1915. CCCXXII.

¹⁴ Lásd: THALLÓCZY 1916. 277.

¹⁵ Szőcs Thallóczy művének eredetijét (a magyar változatot) használta, s abban a kérdéses részlet eltér a Milan Šufflay által készített horvát változattól. Az eredeti és a horvát fordítás is egy lengyel eredetire hivatkozik forrásul, de a horvát kiadás tud Mihailović művének első szerb nyelvű kiadásáról is, melyről azt állítja, hogy nem tartalmaz semmi újat, s teljesen azonos a lengyelével.

művét, tehát az általa (is) jelzett motívum (az önfeláldozó magyar várvédő hőstette) Bonfiniától független forrásnak számít. S itt idézni kell egyik fontos mondatát: „A középkorból tehát e két szerző három említése áll rendelkezésünkre, amely valamilyen formában kapcsolatba hozható a magyarországi Dugovics-motívummal.”¹⁶ Ezt a mondatot olvasva kezdetben úgy tűnt, hogy Bonfinin és Mihailovičon kívül még két (késő)középkori forrás is megőrizte számunkra az itt tárgyalt Dugovics-motívumot. A fentebb már említett szerb Belgrád-monográfia szerzője, Jovanka Kalić-Mijušković ugyanis az idézett részlethez tartozó lábjegyzetében az önfeláldozó várvédő hős cselekedetéhez forrásként Bonfini mellett (sőt előtt) Thuróczyt említi, valamint Kemalpasazade török történetírót, F. Babinger német oszmanológus egyik tanulmányában idézve.¹⁷ Thuróczy János krónikáját kézbe véve azonban meg kellett állapítani, hogy abban a vizsgált motívumról Nándorfehérvár 1456-os ostroma kapcsán nincs említés.¹⁸ (Bár, tehetném hozzá, ha a 15. század második felében valóban létezett valamiféle szóbeli hagyomány a tárgyalt motívum kapcsán, akkor a Mátyás udvarában [is] tevékenykedő Thuróczynak arról lehetett volna értesülése, annál is inkább, mert Jajcát maga Mátyás ostromolta és foglalta el, Nándorfehérvár védelmének és az egész diadalnak hadvezére pedig Mátyás apja, Hunyadi János volt.) Forrásként tehát Thuróczyt megjelölni tévedés, ami pedig Kemalpasazadét illeti, ha nála (melyik művében?) valóban megjelenne az itt tárgyalt motívum, az főnyeremény lenne a Dugovics-motívum vándorútjának tárgyalásában. Mivel Babinger jelzett tanulmánya számomra ismeretlen, továbbá kisült, hogy a szerb történész(nő) hivatkozása Thuróczyra téves és pontatlan, nem valószínű, hogy Kemalpasazade ismeretlen adatokat tartogatna számunkra.¹⁹

Szőcs dolgozata a továbbiakban azt vizsgálja, hogy a Dugovics-motívum (a hős nevesítése nélkül) a későbbiek során mely művekben fordul elő. (Thuróczy János krónikáját ő sem említi.) Ezt a filológiát nem részletezve, csupán az említhető meg, hogy csehországi szerzők tollán nemzeti hős született, vagyis az önfeláldozó nándorfehérvári várvédő cseh vitézzé lépett elő. Néhány 18. századi népszerűsítő munkában feltűnik a motívum, hol Jajcához, hol Nándorfehérvárhoz kapcsolva. A 18. és 19. század fordulóján aztán egy német nyelvű munkában Hans Körmend (Körmend[i] János) néven megtörténik a nándorfehérvári hős nevesítésére

¹⁶ SZŐCS 2009. 6.

¹⁷ Lásd a 3. jegyzetet.

¹⁸ THURÓCZY 2001. 305–311.

¹⁹ Babinger tanulmánya (BABINGER 1957.) később előkerült, abban valóban nincs utalás a Dugovics-motívumra. Lásd e dolgozat második részének elején írtakat.

irányuló első kísérlet is. E név azonban nem vált ismertté a művelt nagyközönség előtt.

A Dugovics Titusz név (amely egy kissé korábbi munkában már említésre került) 1824-től kezdődően indult hódító útjára a magyar irodalomban és cikkírók körében. Ekkor jelent meg ugyanis Döbrentei Gábor nevezetes dolgozata a Tudományos Gyűjteményben *Dugovics Titusz, ki magát, csak hogy Nemzete győzzön, halálra szánta* címmel.²⁰ A cikket és teljes argumentációját Szócs részletesen ismerteti, amiből ezen a helyen azt kell megemlíteni, hogy Döbrentei Vas megyében találkozott egy Dugovics Imre nevű egyénnel, akinek birtokában volt egy állítólagos, Mátyás király által kibocsátott adománylevél, melyben birtokot adományozott Dugovics Titusz fiának, Dugovics Bertalannak, apja, Hunyadi János iránt tanúsított hűsége jutalmául. Az oklevél szerint Dugovics Titusz hűséges katonája volt Hunyadinak a várnai (egyébként vereséggel végződő), valamint a nándorfehérvári (hatalmas diadallal végződő) csatában, s utóbbiban hősiesség, önfeláldozó tettét körül is írta. S ennek a Bertalannak utódja, Dugovics Imre találta meg az őse nevére kiállított adománylevelet.

Ez az Imre nevű utód aztán talált még egy oklevelet, amelyet 1705-ben állítottak ki egy másik ős, Dugovics György nevére, s abban is utalás történik „Tit”-re, az elődre, ki a belgrádi toronymnál halt hősi halált. De ez még mindig nem volt elég, Dugovics Imre, a dicső nándorfehérvári hős kései utódja, talált még egy levelet, melyben (a levél keltezése: 1588!) ismét utalás történik „*az nagy withiz Belgrády Thitus*”-ról.²¹ Ennyi oklevelés bizonyíték valósággal lehengette a teljesen begerjedt Döbrenteit, „aki több oldalon keresztül bizonygatta, hogy ez a Titusz mindenképpen magyar volt és nem horvát, ezután részletesen elmesélte a nándorfehérvári hőstett történetét, politikai hátterét. A tanulmány végén kitér arra, hogy Bonfini Jajca kapcsán szintén említ egy hasonló esetet, de a vitéz nevére itt is hallgat, mindenesetre Döbrentei közölte a humanista történetíró erre vonatkozó szövegrészét is, mert »talán még egykor ennek neve is előkerül.«²² Döbrentei tanulmánya némi vitát eredményezett „a nándorfehérvári önfeláldozó magyar hős” nemzetisége vonatkozásában (volt, akinek szúrta szemét a hős nevének -ics végződése), ám ez végül is nem sok vizet zavart, s ettől kezdve megindult Dugovics Titusz tündöklése (diadalútja) a magyar történeti és népszerűsítő munkákban. S ez a diadalút gyakorlatilag a 20. század utolsó évtizedéig tartott; Szócs felsorolja azokat

²⁰ *Tudományos Gyűjtemény* 8(1824) No 8. 16–28. (Szócs Tibor alapján.)

²¹ Idézi SZÓCS 2009. 18.

²² Ugyanott.

a szépirodalmi jellegű megnyilatkozásokat, amelyek Dugovics hőstettét magasztalják. Mindehhez hozzá kell tenni, hogy 1859-ben egy Wagner Sándor nevű festő megfestette Dugovics Titusz nándorféhvári önfeláldozó hőstettének képzőművészi vízióját, amivel még néhány lapáttal rátett a „hőstett” hírnevére. Ezt a képet számos helyen reprodukálták, magam is láttam néhány helyen, ám mi sem természetesebb, mint az, hogy ebben a pillanatban nem tudom megtalálni.²³ A képen megfestett jelenet nem azonos a Bonfininél olvashatóval (ott toronyból veti le magát a hős magával rántva a török zászlót tartó ostromlót) a festményen viszont a várfalra kúszó vérszomjas janicsárok egyikét ragadja meg Dugovics, s veti le magát vele együtt a mélybe. A vár fokán, a hősieken védekező magyarok mögött ott lobog egy megtépázott (kifakult?) magyar trikolor, ezzel is mintegy hangsúlyozva Dugovics izzó honszeretetének szimbolikus hátterét. (Ha olvasmányélményeim nem csalnak, magyar trikolort ábrázolni egy 1456-os csata hátterében nem biztos, hogy pontos történelmi ismeretekre vall; mintha akkor egészen más színekből álló és elrendezésű lobogót használtak volna Magyarországon, sőt még sokkal később is.) Mindez azonban láthatólag nem zavarta a Döbrentei dolgozata után nekilendült Dugovics-kultuszt, amelyt Wagner festménye csak tovább mélyített.

A fordulat – vagyis Dugovics Titusz hosszú tündöklés utáni bukásának folyamata – a 20. század végén következett be, amikor is mérvadó történészek vonták kétségbe Dugovics személyének történelmi hitelét, s néhányan már legenda szerintinek minősítették a hős személyét, mintegy 19. századi hamisítást sejtve meg mögötte.

Innentől kezdve követheti nyomon az olvasó Szócs Tibor ragyogó hozzáértéssel végzett oknyomozó történelmi munkáját, amellyel utánajárt Döbrentei adatainak, s bizonyítja be tanulmányában fokról fokra, hogy voltaképpen csalásról van szó, s a kései utód, Dugovics Imre őt is átverte a neki szállított okleveles bizonyítékok tömegével. Szócs nyomozása napvilágra hozta, hogy az állítólagos mátyási adománylevelél szakadozott állapotban volt, s Döbrentei voltaképpen Kresznerics Ferenc magyar nyelvű olvasatát és kiegészítéseit közölte tanulmányában. Szócs a Magyar Országos Levéltárban talált egy Mátyás király által kiállított szakadozott adománylevelet, amelynek keltezése megegyezik a Dugovics Imre által „talált” oklevéllel, sőt a kettő között tartalmi egyezések is vannak, csupán Dugovics Titusz neve került behelyettesítésre az eredeti megfelelő helyeire, valamint a hőstettre való utalások szövege számít kiegészítésnek. Mindezt Szócs részletes okfejtéssel mondja el dolgozatában, s végkövetkeztetése az,

hogy a Dugovics-oklevél hamisítvány. A hamisítás Dugovics Imre szándéka nyomán az említett Kresznerics Ferenc munkája, hisz ő volt a tanult ember, ő volt képes a latin oklevél megfelelő kiegészítésére és tartalmának megfelelő alakítására. Éppen ezért Döbrentei Gábor (1824-ben) nem az „eredeti” adománylevelet látta (nem is láthatta, mert az nem létezett), hanem a Kresznerics által gyártott magyar „fordítást”.

Ami pedig azt a két kiegészítő, későbbi dokumentumot illeti, amellyel Dugovics Imre „ősének”, Dugovics Titusznak nándorfehérvári önfeláldozó hősiességét (a Mátyás király által kibocsátott „adománylevél” mellett) bizonyítani akarta Döbrentei előtt, ezekről is megállapítja Szócs, hogy hitelük legalábbis gyanús. Nagyon fontos végkövetkeztetése: „Ezek után ki kell mondani: Dugovics Titusz személye egy XIX. század első felében kreált hamisítvány.”²⁴

Ezáltal az önfeláldozó középkori magyar hős ismét Névtelenné minősült vissza, maga a hőstett azonban elgondolkodtató. Mint Szócs dolgozatának elején láthattuk, az 1464-es jajcai hőstettet Bonfini leírása mellett Konstantin Mihailović leírása is megerősíti, s a két forrás egymástól független; ami pedig az 1456-os nándorfehérvári hőstettet illeti, arról (eddigi ismereteink szerint) csupán ugyancsak Bonfininél van szó, hacsak a Jovanka Kalić-Mijušković által hivatkozott Kemalpasazade (F. Babinger dolgozatában említett) leírása (?) nem erősíti meg. Aminek valószínűsége kapcsán elgondolkodtató, hogy Konstantin Mihailović török janicsárrá átnevelt szerb renegát volt, tehát emlékezéseiben Jajcához kapcsolhatott egy olyan toposzt, amelyet még Törökországban hallhatott (tehát a törökök körében is ismert lehetett az önfeláldozás ilyen motívuma), s maga csak Mátyás fogságába esve váltott vissza kereszténnyé, s ezután írta meg emlékezéseit, vagyis török krónikáját. S mint fentebb utaltam rá, Kemalpasazade 15. század végi török történetíró volt, aki maga is találkozhatott a toposszal, s nem lehetetlen, hogy azt valamilyen módon meg is írta.²⁵

Kitűnő tanulmánya végén Szócs Tibor felsorolja azokat a lehetőségeket, amelyek közül valamelyik megvilágíthatja a dolgozatában tárgyalt hősi cselekedet eredetének forrását. Folklorista szemmel nézve nagyon fontos feltevéseket fogalmaz meg. Érdemes ezeket sorra venni.

Első lehetséges feltevése, hogy az önfeláldozó hőstett valóban megtörtént Nándorfehérvárnál, s miután a katonák ajkán szárnyra kelt, vándormotívummá vált, s így kapcsolódott aztán Jajcához is, hisz mindkét esetben ugyanannak a török szultánnak a várívásáról volt szó. Mivel Bonfini

²⁴ SZÓCS 2009. 30.

²⁵ Lásd ezzel kapcsolatban a 19. jegyzetben írtakat!

mindkét eseményt ismerte, mindkettőt leírta művében. Mihailović azonban csak a jajcáiról tudott, tehát azt írta le török krónikájában. Bár a két eset egymásnak változata, Bonfini mégis leírta mindkettőt, mint ahogy a későbbi történeti irodalomban így cselekedtek sokan mások is.

A másik feltevés az, hogy az esemény valójában Jajcánál történt meg, s hasonlóképpen vándormotívummá válva Nándorfehérvár ostroma kapcsán is szerepet kapott Bonfini leírásában, hisz az volt a nagyobb történelmi esemény. Szócs úgy véli, hogy létezhetett egyfajta magyar szájhagyomány az önfeláldozó magyar katona hőstette kapcsán, s az ezt ismerő Bonfini mindkét várostrom leírásában felhasználta. De az is elképzelhető, hogy a szájhagyomány csupán Jajcát emlegette, s ezt vitte át aztán Bonfini Nándorfehérvára is.

Annak valószínűsége is elképzelhető – véli Szócs –, hogy mindkét ostrom során megtörténhetett valami hasonló, tehát nem valamiféle vándortoposzról van szó, hanem történetileg indokolt eseményt írt le Bonfini mindkét esetben.

Jómagam úgy vélem, hogy Szócs legfontosabb feltevése – folklorista szempontból – a következő: „A valóságban egyik alkalommal sem történt meg a leírt fordulat, a forrása egy máshonnan eredeztethető toposz – bár ezt eddig nem sikerült megtalálni.”²⁶ Ugyanezt a gondolatot tovább görgetve írja később: „Legvalószínűbbnek látszik tehát, hogy egyetlen helyen történt valami hasonló, s az szárnyra kelve utólagosan vagy visszamenőlegesen a másik eseménynél is megjelent. Bonfini egyébként mindkét hőstett megörökítését úgy vezeti be, hogy »emlékeznek«, illetve »megemlékeznek« (»memorant«, »commemoratur«), ami, hacsak nem egy valódi tartalom nélküli humanista szófordulatról van szó, akkor két külön szóbeli hagyományra utal, bár azok egymáshoz való viszonya ez alapján nem állapítható meg. A jajcai eredetit támogatja az, hogy arról két külön forrás is beszámol, míg Belgrádot csak Bonfini említi.”²⁷

S a dilemma kapcsán Szócs legvégül összegez: „Végleges igazságot tenni a ránk maradt forrásanyag alapján azonban nem lehet.”²⁸

S magam is úgy vélem, hogy nem indokolt végleges igazságot tenni Jajca vagy Nándorfehérvár (Belgrád) elsőbbsége vonatkozásában, ami a hőstett megtörténtét illeti. Törölmetszett toposzról van szó ugyanis, ami folklórmotívumként csapódott hol Jajcához, hol pedig Nándorfehérvárhoz (a magyar történelemben), s valószínűleg más várviadalokhoz is, amiről

²⁶ SZÓCS 2009. 31.

²⁷ Ugyanott: 32.

²⁸ Ugyanott.

eddig nem tudunk.²⁹ Az pedig hallatlanul fontosnak tartható, hogy a toposz (a vándormotívum) két egymástól független történeti irodalomban: a latin nyelvű humanista történetírásban és a török (vagy török eredetű) történeti irodalomban bukkan fel. Az elsőt esetünkben Bonfini képviseli, a másodikat pedig Mihailović, akinek műve (eddiggi ismereteink szerint) szerbizmusokkal tarkított lengyel nyelvű kéziratokban maradt fenn, hogy azonban a szerb anyanyelvű ostrovicai eredetű janicsár (Thallóczy megfogalmazása szerint: „pribék”)³⁰ végül is mely nyelven írta meg török krónikáját, azt ma sem tudja a kutatás.

S említettem már föntebb is, hogy az oszmanológusoknak meg kellene nézniük, hogy Kemalpasazade műveiben (legalábbis Jajca és Nándorféhvár vonatkozásában) felbukkan-e az önfeláldozó hős toposza (vándormotívuma), mint azt egy ugyancsak fentebb említett lábjegyzet sejtetni engedi. Ha ugyanis gyanúm valósnak bizonyulna, akkor a motívum vándorútja során bizonyítani lehetne a humanista vonal mellett a török vonalat is, amelyet a jelen pillanatban csupán Konstantin Mihailović műve reprezentál.³¹

2.

Miután megfogalmazódott dolgozatom fenti első része, tettem kísérletet arra, hogy Franz Babinger tanulmányát, melyre Jovanka Kalić-Mijušković lábjegyzete utal, megszerezsem. Ebben a tanulmányban (*A Belgrád 1456. július 21/22-i ostromáról szóló tudósítások forrásértéke*)³² kellett lennie a lábjegyzet szerint Kemalpasazade Belgrád ostromáról szóló beszámolójának részlete, amely az igazhitűek bosszúostromát taglalja a várvédő hitetlenek ellen. (S itt reméltem a Dugovics-motívum felbukkanását is, vagyis az önfeláldozó hős toposzát.) A keresett mű azonban sem az újvidéki Bölcsészkar könyvtárában (Biblioteka Filozofskog fakulteta), sem pedig a Szerb Matica könyvtárában (Biblioteka Matice srpske), legalábbis a katalógus alapján, nem volt meg. Ennek ellenére felkerestem a Matica mindig készséges tájékoztató szolgálatát, hátha azok tudnak a mű meglétéről valamelyik jobb belgrádi könyvtárban. (Itt elsősorban a különböző akadémiái történettudományi intézetek gyűjteményeire gondoltam.) Kérésemre a

²⁹ A magam végkövetkeztetéseit a Dugovics-motívum kapcsán lásd ennek a dolgozatnak második része végén. Időközben ugyanis előkerült egy balladaszöveg, amelynek ismerete a kérdést új szögből világítja meg.

³⁰ THALLÓCZY 1915. VII.

³¹ Gyanúm nem bizonyult valósnak. Lásd dolgozatom 2. részének elején írtakat.

³² BABINGER 1957.

készséges munkatárs rákeresett egy internetes adatbázisra, amely az egész országban (Szerbiában) számon tartja a ritka tudományos műveket. A legnagyobb meglepetésemre közölték velem, hogy Babinger tanulmánya az adattár szerint megtalálható Szerbiában, egyetlen példányban, mégpedig az újvidéki Bölcsészkar könyvtárában. A gép köpte az adatokat a pontos könyvtári jelzettel együtt. A jelzet azonban gyanús volt számomra, hisz tudom, hogy az újvidéki egyetemen miféle jelzetek vannak az egyes tanszékeken. S a jelzet a szerb irodalmi tanszék jelzeteire emlékeztetett. Kérésemre (az ugyancsak készséges könyvtáros hölgy) a legnagyobb nyugalommal közölte, hogy a jelzet az egyik hagyatéki különgyűjteményben található, s azonnal hozta az elegáns német füzetet. A Jovanka Kalić-Mijušković által megjelölt helyen azonban a keresett toposz nem szerepel, a török történetíró az ostrom menetét írja le török szemmel.³³ Öröömöm ürmre váltott, hisz ezáltal nem nyert igazolást az a feltevésem, hogy a Bonfini képviselte latin humanista vonal mellett létezett egy török vonal is, amely az önfeláldozó hős toposzát fogalmazta meg, s amelynek egyetlen képviselőjét eddig Mihailović jelentette. Továbbra sem tudtuk tehát, hogy Konstantin Mihailović honnan merítette Jajca ostromának kapcsán a hazája (Magyarország) védelmében életét áldozó hős motívumát.

Más irányú kutatásaim során azonban nemrégiben felbukkant egy adat, ami azt valószínűsíti, hogy mégsem kilátástalan a vizsgált toposz további felbukkanásaiban reménykedni. Folklorikusként tudom, hogy a népköltési alkotásokban számos motívum és toposz konzerválódott, nem egy esetben napjainkig is. A szájhagyományozás törvényszerűségeinek megfelelően a motívumok és a toposzok sokszor átalakult formában figyelhetőek meg a verses vagy prózai alkotásokban, ennek ellenére azonban azonosíthatóak. Úgy vélem, hogy a Dugovics-motívum esetében is ilyesmivel van dolgunk. Ha a motívumot elvonatkoztatjuk Dugovics Titusz – mint bebizonyosodott – fiktív személyétől, akkor megállapítható, hogy Jajca és Nándorfehérvár ostroma esetében is két forrás beszél ugyanarról a motívumról. (Jajca esetében Bonfini és Mihailović, Nándorfehérvár esetében csak Bonfini.) Mivel az első esetben egymástól független forrásról van szó, a kettő egymást erősíti. Végül is mindkét szerzőnél hazája dicsőségének védelmében áldozza fel életét a várvédő hős azzal a cselekedetével, hogy az ellenséget magával rántva veti le magát a vár tornyából. Ha a motívumot tovább bontjuk, s leválasztjuk róla a konkrét szituáció jellegzetességeit,

³³ Babinger talán legismertebb művében (*Hódító Mehmed és kora*) is kitér Nándorfehérvár sikertelen ostromára, de abban a leírásban sem esik szó a Dugovics-motívumról. Lásd: BABINGER 1968. 118–121.

feltehető alapformáját valószínűleg így lehetne megfogalmazni: a maga vallotta erkölcsi értékek védelmében valamely személy ellenségét magával rántva feláldozza életét. Ez az alapforma válik aztán konkrét szövegépítő elemmé, kiegészülve a konkrét helyzetben (Jajca és Nándorfehérvár ostroma idején) a járulékos mozzanatokkal, amelyek lehetővé teszik a változat realizációját. Ezek: az önfeláldozó személy férfi, várvédő katona, akinek erkölcsi értékrendjében a hazaszeretet mindennekfölötti, s ezért gondolkodás nélkül életét áldozza. A motívumot színesítő járulékos elemek között fontos szerepet játszik a szimbolikus dimenzió: az ostromló katona a hódítók zászlaját akarja kitűzni a vártoronyra, mintegy a szimbolikus térfoglalás eszközével kíván élni. Mivel a várvédő katona ezt nem tudja megakadályozni, az ostromlót (és a zászlót) magával rántva a mélybe veti magát. A jajcai és nándorfehérvári változat esetében a motívum további járulékos elemei: a hős várvédő katona a keresztény oldalt (a magyarokat) képviseli, az ostromló hódító a törököt. A motívum tehát konkrét esetben az adott realitás szinte minden szövegépítő és -színesítő elemét felhasználva kísérel meg az olvasó számára hitelessé és főleg hihetővé tenni az adott esetben minden bizonnyal fiktív eseményt. Úgy vélem tehát, hogy a Dugovics-motívum a folklórt reprezentálja, s innen jutott Bonfini és Mihailović tollára is, s nem valamiféle humanista toposzt kell feltételezni mögötte. Ha az olvasó úgy gondolná, hogy mindez csupán egy folklorista spekulációjának megfogalmazása, s mögötte a nemzeti nagylét és hősi múlt semmibevétele húzódik meg, ki kell ábrándítanom. Az alább bemutatandó magyarországi népköltési példa, meggyőződésem szerint, igazolja a fentebb felvázolt folklórmodell működését, vagyis azt, hogy Bonfini és Mihailović esetében is (az akkor Magyarországon virágzó) népköltészet motívumrendszere szűrődött be mindkettőjük történeti munkájába.

Valamikor a 20. század második felében jegyezte le Živko Mandić magyarországi horvát néprajzi gyűjtő egy ercsi (neve alapján) horvát népdalénekestől azt az egyetlen horvát népballadát, amelyet az alábbiakban vizsgálni fogok.³⁴ A szöveg nyelvileg igen sok archaikus elemet tartalmaz, ami minden bizonnyal régiségének jele, tehát úgy tűnik, hogy az utolsó pillanatban került lejegyzésre az idős asszony előadásában.³⁵ Mivel igen hosszú, csaknem nyolcvanasoros balladáról van szó, az egészét idézni ezen a helyen nem szükséges, ezért bevezetésül ismertetem tartalmát. Címe: *Ašo i Stana* (Áso és Sztána), ahol az első valamely férfinév föltehetően be-

³⁴ HBiR 1995. 76–78. No 55.

³⁵ Az adatközlő neve Gvozdanović-Banović Matilka, született 1901-ben. HBiR 1995. 211.

cézett alakja. Az eseménysor azt regéli el, hogy *Bara* (Bára) özvegyasszony álmot látott, s álmában egy sasmadár lecsapott egy galambra valahol a hideg és mély Duna mentén. (Ercsi, ahonnan az adatközlő származik, a Duna mellett van, Budától délre nem is olyan messzire.) Az álmot az özvegyasszony baljós előjelnek véelve arra inti fiát, hogy várjon még egy hetet, Sztána meg fogja várni. A vakmerő fiú, Áso azonban nem hallgatott rá, hanem összehívta dalia barátait, és elindult Sztánáért. Miután a lánykérés keresztény módra megtörtént, lovaikat megfordítva a menyasszonnyal együtt elindultak hazafelé. Ekkor azonban lecsaptak rájuk a törökök; a daliák egy része elesett, többen megsebesültek, s a lányt a törökök foglyul ejtették, és a pasa palotájába hurcolták. A kilenc sebből vérző Áso azonnal Buda várába rohant, s tisztelettel arra kérte a pasát, hogy engedje szabadon az ő Sztánáját, akit még meg sem csókolt, meg sem simogatott. Ezért azt ígérte, hogy aranyba vonja Budavár tornyát. A pasa erre, „mint villám az égből”, azt válaszolta, hogy három napon belül hozzon neki ajándékba egy szekérnyi ragyogó aranyat, három acélszürke és hét pej lovat, s ezzel kiválthatja Sztánát. A pasa azonban megszegte szavát, a váltságdíjat átvette, de Sztánát nem engedte szabadon, Ásót pedig foglyul ejtette és börtönbe vetette. Éjfél előtt Sztána látta, hogy nincs segítség, s akkor énekszó szállt feléje a börtön felől, Áso éneke. A fiú a pasát és a janicsárok csordáját átkozta, amiért elrabolták tőle az ő kedves Sztánáját. S elmondta, hogy holnap vége lesz életének, s Sztána a mennyországban keresse, s ott nyújtsion majd számára gyógyírt csókjaival. A verses szöveg egyébként epikus tízesekben (deseterac, szerbus manier) fogalmazódott meg *aabbcc* etc. rímeléssel, ami viszont nem vall korai eredetre.³⁶ Innentől kezdve a ballada szövegét közlöm horvát eredetiben és magyar fordításban, azzal, hogy a magyar szöveg a rímképlet adekvát visszaadására nem törekedett, a sorok szótagszámának tekintetében azonban híven követi ez eredetét:

*Noć je cilu Stana proplakala,
A u zoru pašu je pozvala,
Pozvala ga na visoku kulu,
Na najvišlju u Budimu gradu.
"Slušaj, pašo, dobri i čestiti,
Ljub'ca tvoja od sutra ću biti,*

³⁶ Ezzel szemben viszont érvként lehet felhozni, hogy a magyar epikus költészet egy szál magában álló remek darabja, a *Sabac viadala* (ismertebb *Szabács viadala* címmel), amely a 15. század utolsó harmadában keletkezett, ugyancsak *aabbcc* etc. rímképletű tíz szótagos sorokból áll. A sorok java része megfelel a délszláv verses epika epikus tízesekből álló sorképletének.

*Al' prvice pokaži raskošto,
 Želim vidit sve tvoje bogatstvo,
 Pokaži mi tvoje njive plodne,
 Sve livade i voćnjake rodne –
 Nek ja znadem za kog se udajem.”
 Privari se paša, dželat-paša,
 Pa on dođe na visoku kulu,
 Na najvišlju u Budimu gradu.
 ”Što god vidiš, sve će tvoje biti
 Ako 'š mene ti virno ljubiti.”
 U oku joj suza zasvitluca
 I srdašce jače joj zakuca:
 Žali mlada svita ostaviti,
 Sa životom svojim se rastati,
 Al' pomisli na mrtvoga Ašu
 Pa u'vati budinskoga pašu,
 U'vatila njega naša Stana
 I š njim skoči taki u bezdana.
 Duša joj je na nebesi gori,
 A pašina u paklovu doli.³⁷*

A részlet magyar fordítása így hangzik:

*Az éjszakát átzokogta Sztána,
 Hajnalodván a pasát odahívta,
 Odahívta a magas toronyra,
 Legmagasabb tornyára Budának,
 ”Halljad, pasa, jóra való ember,
 Holnap reggel kedveseddé lészek,
 De először lássam gazdagságod,
 Hadd látom meg minden birtokodat,
 Mutassad meg termő mezeidet,
 Rétjeidet, gyümölcsöseidet,
 Hadd látom meg, kihez megyek nőül.”
 És megingott a kegyetlen pasa,
 Oda is ment a magas toronyra,
 Legmagasabb tornyára Budának.
 ”Amit itt látsz, minden a tiéd lesz,*

³⁷ HBiR 1995. 78.

*Hű kedvesem ha lészel énnékem.”
A leánynak könny szökött szemébe,
A szíve meg erőst verni kezdett:
Fiatalon világot otthágnyi,
Az élettől fájt nagyon megválni.
Eszébe jut Ásónak halála:
Megragadta a budai pasát
Jó szorosán a szomorú Sztána,
S vele együtt a mélységbe ugrott.
Sztána lelke fölszállott az égbe,
A pasáé meg alá, a poklokra.*

Az idézett magyarországi horvát ballada szövegének végén olvasható a részlet, ahol a keresett motívum felbukkan. Mint ebben a dolgozatban előbb már megfogalmaztam, elképzelésem szerint a motívum alapformája a következő módon lenne megfogalmazható: A maga vallotta erkölcsi értékek védelmében valamely személy ellenségét magával rántva feláldozza életét. A rövid összefoglalásba értelemszerűen az is beletartozik, hogy az ellenség az önfeláldozó személy által vallott erkölcsi értékek tagadójaként, megsemmisítőjeként lépett fel.

Ez a motívum, mint feljebb kifejteni kíséreltem meg, a jajcai és a nándorfehérvári várostrom leírásában oly módon realizálódik a két történetírói beszámolóban (Bonfininél és Mihailovičnál), hogy egy várvédő (magyar) katona, izzó honszeretettől fűtve, a lófarkas (török) zászlót a vártoronyra kitűzni megkísérlő (török) ostromlót magával rántva a mélységbe, vagyis a halálba veti magát. Amennyiben a fentebb idézett Magyarországon feljegyzett horvát ballada szövegében is ugyanez a motívum realizálódik, lássuk, mindez igazolható-e.

A balladai történet során is világos, hogy egy személy a maga vallotta erkölcsi értékek védelmében áldozza fel magát. A változatképződés során azonban a folklórban (konkrét esetben: a népköltészetben) a motívum járulékos elemek bekapcsolásával realizálódik a ballada szövegében. A verses epikában (ahol feltevésem szerint a motívum kialakulhatott, s innen került bele a történetírói szövegekbe) országos jelentőségű és súlyú hadiesemények leírása során realizálódott, ennek megfelelően az önfeláldozó hős férfi, akinek legfőbb erkölcsi elve hazájának felemelkedése, legfőbb ellensége az, aki ez ellen tör, a hős tehát életét is feláldozza elvei érdekében. A ballada is verses népköltési műfaj, sokan a verses epikához sorolják, ám napjainkban sem alakult még ki pontosabb meghatározása annál, amely hangsúlyozza benne a három műnemnek megfelelően a drámai, a lírai és

az epikai elem együttes jelenlétét. A népballada tartalmi jegyei azonban más irányba mutatnak, mint a verses epikáé. A balladák epikus elemei (a bennük előadott történetek) korántsem országos jelentőségű és súlyú események, hanem inkább az emberi intim szféra bonyodalmai, általában a családi élet során kialakult konfliktusok. S ez mondható el annak a balladának esetében is, amelyet éppen vizsgálat tárgyává tettem. (A balladában megfogalmazódott családi bonyodalmakat az olvasó láthatta tartalmi összefoglalásom, valamint az idézett részlet megismerése alapján.) Az elmondottakból következik, hogy a motívum a balladában nem elszánt várvédő katona szerepeltetésével realizálódik, hanem a női intim szférába beszüremkedve eladó lány hősnő életének sorsdöntő pillanatában bomlik ki. Világosak az eladó lány erkölcsi elvei: mivel elrablása előtt keresztény módon megkérték a kezét, ezzel elköteleződött, mást nem választhat párjával, csak vőlegényét. Annak ellenére, hogy választottja a ballada szövege szerint már halott (a pasa kivégeztette) az eladó lány Sztána mégis hű marad hozzá, s inkább az önkéntes halált választja, mint hogy a budai pasa kedvese legyen. Az önfeláldozás cselekménysora a motívumnak megfelelően: ellenségét magával rántva a vártoronyról a mélybe veti magát.

Az önfeláldozás motívuma a tárgyalt balladában is számos ponton kapcsolódik ahhoz a világhoz, amelyet a jajcai és nándorfehérvári várostrom kapcsán megismerhettünk a motívumot számunkra megőrző két történetíró (Bonfini és Mihailović) leírásaiból. Azoknál is a hódító törökök alkotják a kontextust, azzal az eltéréssel, hogy a ballada cselekményei már a magyarországi hódoltságban játszódnak le, nem messze Budától, s a ballada szövegében a legfőbb ellenség maga a budai pasa. Mivel a magyar népköltészetben a verses hősepika szövegei nem maradtak ránk, kivételt képez a *Sabác viadala* című hősköltemény részlete, melynek hitelességét is hosszú ideig sokan kétségbe vonták, értelemszerűen hősepikai szövegben nem áll módunkban bizonyítani a tárgyalt motívum felbukkasát. Legvalószínűbb az a feltevés, hogy magyar nyelvű epikus ének és énekmondás Mátyás király korában (is) létezett (és virágzott) Magyarországon, melynek megénekelt témái közt ott szerepelhetett Mátyás apjának, Hunyadi Jánosnak nándorfehérvári diadala, s természetesen Mátyás boszniai sikeres hadjáratának eseménysora is, sőt Hódító Mehmed szultán egy esztendő múlva bekövetkezett sikertelen visszafoglalási kísérlete is, legalábbis Jajca esetében. Bonfini Magyarországról szóló történeti művét még Mátyás szolgálatában kezdte el írni, tehát jól ismerhette egyrészt a két törökverő (az apa Hunyadi és a fiú Mátyás) törökellenes vállalkozásainak hagyományait és az ezzel kapcsolatos magyar verses epikát. Más források alapján tudjuk, hogy a király udvari lakomáin udvari énekmondók dicsőítették az uralko-

dó haditetteit³⁸, s ezeket Bonfini is hallhatta. A magyar verses epika, mint népköltészetünk alakulás- és fejlődéstörténetéből tudjuk, már a 16. században visszaszorult, s helyét egy félnépi műfajnak, a históriás énekek és a széphistóriának adta át, a népköltészetben azonban – átalakult formában – részben a népballada műfajában folytatódott. Az egykori magyar verses epika motívumvilága tehát – ugyancsak módosult formában – a magyar és magyarországi népballadában folytatódhatott, s mint láttuk a vizsgált magyarországi horvát ballada esetében, egy motívum esetében folytatódott is. Hogy ez a horvát ballada nyelvi szövete tekintetében is sok szállal kapcsolódik még a magyarországi hódoltság török világához és viszonyaihoz, azt tartalmi jegyei bizonyítják, hisz a hódoltság hétköznapijainak leírásából tudjuk, hogy a török csapatok rajtaütései, pusztításai, zsákmányszerző akciói és rabfogási vállalkozásai szinte mindennaposak voltak. Ezeknek sorába jól beleillik az Ercsiben (?) történt rajtaütés is, melynek eredménye lányrablás volt, a ballada leírása szerint számos áldozattal a lánykérő menet férfitagjai körében. A verses epika a horvát népköltészetben (is) fennmaradt igen hosszú ideig, úgy tűnik azonban, hogy ennek tudata és ismerete a magyarországi horvát népcsoportok hagyományaiiban már kevésbé lehetett tartós. Ezt éppen az elemzett magyarországi horvát ballada egyik félreértett nyelvi szegmentuma értelmezésével lehet beszédes módon alátámasztani. Lássuk ennek részletes bemutatását.

A balladának a fentebbiekben csak záró részét adtam tartalmilag (és részben formailag) hű magyar fordításban, a bevezető részt tartalmilag ismertettem. Ehhez az elemzéshez azonban szükséges lesz az első rész néhány sorának pontos idézése is eredetiben és magyar fordításban.

*Kad su došli na vrh Zanoveta,
Nasrnula Turčija prokleta:
Kog ranili, a koga ubili,
Al' su Stanu mladu zarobili –
Odveli ju u pašine dvore.³⁹*

³⁸ Erről számol be Mátyás udvari humanistája, Galeotto Marzio, amikor ezeket írja: „Lakomái alkalmával ugyanis vagy valamilyen komoly dologról volt szó, vagy tréfáloztak, dalokat énekeltek. Mert zenészek és lantosok is vannak ám ott, akik a vitézek tetteit hazai nyelven lantkísérettel éléneklük a lakománál... Mégpedig mindig valamilyen nagy hőstettet énekelnek meg, és soha nem hiányzik a hozzávaló esemény... Leginkább a török elleni hőstetteket kerítik sorra, mindig megfelelő énekkel.” MARZIO 1977. 56–57.

42 ³⁹ HBiR 1995. 77.

*(Mikor értek Zano vet csúcsára,
Rajtukütött az átkozott török:
Kit megöltek, kit sebesítettek,
Ifjú Sztánát meg rabul ejtették –
Elvezették pasa udvarába.)*

Amikor a pasa – hitszegő módon – Ásót is foglyul ejtette, a halálát váró fiú ezt énekelte a fogságban:

*Vrag odneov Budim' gospodara
I njegovu čordu janičara!
Otel'i mi moju milu Stanu⁴⁰*

*(Ördög vinné urát Budavárnak,
Meg a pasa janicsár csordáját!
Elrabolták én kedves Sztánámat)*

A délszláv tradícióban és epikus költészetben az átkozódás mindennapi jelenség, ez egy horvát balladában sem meglepő. Az azonban meglepő, hogy egy népköltési alkotás „janicsár csordáról” beszél. Tudjuk, s a köznép, a hódoltsági rája is tudta, hogy a janicsárok a török hadsereg elit alakulata, amelyet rettegetek, csordának azonban mégsem nevezték. Efféle minősítést egyetlen délszláv hősenekben vagy balladában sem olvastam még. A balladagyűjtemény, melyben az *Ašo i Stana* című szöveg megjelent, eligazító szójegyzéket is tartalmaz. Ebben a *čorda* szót így értelmezik: „čorda (mađ.) stado, krdo⁴¹, vagyis kondaként, nyájként, a magyar *csorda* szinonimáiként. Meggyőződésem, hogy az elemzett magyarországi horvát népbalлада eredeti szövege nem úgy hangzott, ahogy nyomtatott formában ma olvasható. A közölt olvasat vagy a gyűjtő félrehallásának eredménye, vagy pedig már a balladaénekes értette vagy értelmezte félre a nyilván fiatalabb korában megtanult szöveget. S mindez az alábbiakkal támasztható alá.

Az nem lenne elképzelhetetlen, hogy a magyarországi horvát nemzetiség népköltészetébe magyarból átvett szavak infiltrálódjanak. A tárgyalt esetben azonban nem erről van szó. A délszláv verses epikának (különösen a hősepikának) egyik kedvelt turcizmusa a *čorda* kifejezés, ami szerb, horvát, bosnyák vagy más délszláv népköltési szövegekben a *szablya* kifejezése.⁴² A

⁴⁰ Ugyanott.

⁴¹ Ugyanott: 203.

⁴² A *čorda* szó jelentése és etimológiája: *A. Škaljić: Turcizmi u SH/HS jeziku. Sarajevo, 1985. 196.*

szó a törökben végeredményben a perzsa *kard* szóra vezethető vissza, ami a magyar *kard* szavunk egyik valószínű őse is.⁴³ A tárgyalt horvát balladában tehát *nem janicsár csordáról* lehet szó, hanem a *janicsárok szablyájáról*, hisz mint láttuk, a nász nép tagjai közül sokan elesetek vagy megsebesültek a janicsár rajtaütés során. A délszláv *ćorda* turcizmus ejtése közel áll a magyar *csorda* szó ejtéséhez, de a kettő hangalakja korántsem azonos. Magyar beszélő a *ćorda* szót alig tudja jól kiejteni, tehát a balladaénekes emlékeiben a *ćorda* szó a magyar *csorda* szóval vált azonossá, s ennek megfelelően alakította át a szöveget is, hogy annak – a maga felfogása szerint – értelme is legyen. Ebből az következik, hogy a fentebb idézett néhány sor valószínűleg másként hangozhatott, mint a nyomtatott szövegben olvasható. Gond van továbbá az átkozódás nyelvi megfogalmazásával is. Egy hitszegő módon törbe csalt délszláv fiatalember, a ballada megfogalmazása szerint egyike a daliáknak, nem „ördög vinné el” szavakkal átkozódik. A ballada idézett néhány sora az eredetiben valószínűleg így (így is) hangozhatott:

*Proklet bio gospodar Budima
I proklete ćorde janičara!
Ote! mi moju milu Stanu'*

*(Átkozott légy nagyura Budának
S átok sújtsa janicsár szablyákat!
Elrabolták én kedves Sztánámat)*

Ez a rekonstruált, aprónak tűnő nyelvi szegmentum ékes bizonyítéka annak, hogy az idézett magyarországi horvát ballada milyen rejtett szálakkal kötődik még a verses epikához (hősepikához), melyből, véleményem szerint, az ebben a dolgozatban taglalt motívum (főntebb néhány alkalommal – Szőcs nyomán – Dugovics-motívumnak neveztem) átszivárgott Bonfini Magyarországról szóló történeti összefoglalásába. S az sem elhanyagolható, hogy a tárgyalt ballada Magyarországon keletkezhetett, s a magyarországi horvátság körében került lejegyzésre. Egyébként nincs tudomásom róla, hogy a mérhetetlen mennyiségű délszláv hősepika úgynevezett *ugrofil* rétegében a motívum felbukkant volna. Igaz, eddig senki sem kereste. Hogy a délszláv hősepika *turkofil* rétegében nem fordul elő, arra szinte előre fogadni lehet.

Hátravan még annak vizsgálata, hogy a motívum, igaz, Bonfini két leírásához képest lényegesen szükségesebb formában, hogy került bele Kons-

tantin Mihailović *Török krónikájába*. Mihailović gyér életrajzi adataiból és pályaképéből tudjuk, hogy Mátyás boszniai hadjárata idején (1463) egy jelentéktelen erősség, Zvečan török helyőrségparancsnoka volt, egyébként Hódító Mehmed szultán janicsárja, aki számos török hadjáratban, például Nándorfehérvár sikertelen ostromában (1456) is részt vett. Amikor hosszú ostrom után Mátyás serege bevette Jajca várát, a környékbeli apróbb váracsókák, köztük Zvečan is, önként megadták magukat. Krónikájában Mihailović elmondja, hogy Mátyás a foglyul ejtett törökökkel diadalmenetben tért vissza Budára, köztük volt ő maga is, s halát adott Istennek, hogy a börtönből kiszabadult s visszatért a keresztények közé. Innentől kezdve életéről művében nem árul el semmit. Az biztos azonban, hogy *Török krónikáját* ezután írta. Hogy hol és mely nyelven, erről a róla szóló irodalom véleménye megoszlik. Đorđe Živanović, Mihailović művének szerbre fordítója és életének és életművének monográfusa⁴⁴ a róla szóló munkájában azt sulykolja az olvasóba, hogy a fogolyként Magyarországra érkező szerb renegát nem érezte jól magát az országban, hanem rövidesen továbbállt Csehországon keresztül Lengyelországba, s *Török krónikáját* is ott írta lengyelül. Más vélemények szerint az ortodox szerbnek született Mihailović a Mátyás idején jelentős magyarországi szerbség körében is gyökeret eresztetett, s művét is ott írta, vélhetőleg anyanyelvén, szerbül. Sajnos, egyik elképzelés sem támasztható alá kézzelfogható adatokkal. Hogy azonban foglyul ejtése és Budára való kényszerű távozása után egy esztendővel is Magyarországon kellett tartózkodnia, azt az a tény bizonyítja, hogy krónikájában ismerteti Hódító Mehmed 1463 (Mátyás hadjáratának éve) után egy esztendővel való boszniai visszatérését, s elmondja Jajca sikertelen visszavételének eseményeit. (Mint tudjuk, ehhez a jajcai török várostromhoz kapcsolja Mihailović azt az epizódot, melyben a Dugovics-motívum kerül megörökítésre.) Hol értesülhetett minderről Mihailović, mint Magyarországon? Nem elképzelhetetlen, hogy a motívum a magyarországi szerbség természetesen ugrofil tendenciájú hősköltészetében is megfogalmazást nyerhetett, vannak kutatók ugyanis, akik azt állítják, hogy a Jaksicsokkal és más Mátyás szolgálatába áttért szerb hadvezérekkel együtt szerb guszlárok is Magyarországra érkeztek Mátyás szerb csapatainak szórakoztatására és győzedelmes csatáinak epikus megörökítésére. Ezek a hősénekek nem maradtak fenn a 15. századból; amit a Jaksicsokról és a többiekről a szerb hősepika tud, az mind kései, általában 18–19. századi szövegek alapján mondható el. Ezekben azonban a motívumot senki sem nyomozta eddig, hisz az nem függ össze a szerb történe-

⁴⁴ Lásd: ŽIVANOVIĆ 2006.

lem fontosnak vélt eseményeivel. De Magyarországon tartózkodása során Mihailović a magyar epikus költészet alapján is hallhatott a motívumról, hisz ha valóban az országban élt, akkor magyarul is meg kellett tanulnia valamilyen szinten. Mindezt természetesen nem tudjuk. Hogy azonban nem Bonfini munkájában találkozhatott a motívum két megörökítésével, az biztos, hisz a *Decades* először a 16. század derekán jelent meg latinul, s akkor Mihailović minden bizonnyal nem élt már. Persze ezt sem tudjuk, arra is csak következtetni lehet. Mire azonban a jajcai győzelem híre lecsapódott a magyar vagy magyarországi szerb hősepikában (verses epikában), s mire a sikertelen szultáni várostrom híre (Jajca, 1464) ugyancsak lecsapódott a verses epikában, addig időnek kellett eltelnie, ebből tehát az következik, hogy Mihailovićnak huzamosabb ideig kellett foglyul ejtése után is Magyarországon élnie. Mint látható, rengeteg a megválaszolhatatlan kérdés. Mindenesetre – ellentétben Đorđe Živanović elképzelésével – nem zárható ki annak valószínűsége, hogy Mihailović egy jó ideig mégis Magyarországon élt, feltehetően azoknak a szerbeknek körében, akik Mátyás katonáiként (vagy hadvezéreiként) tevékeny részt vállaltak a törökellenes küzdelemből.

Mi szűrhető le tehát végezetül az eddig bemutatott elemzések alapján az ebben a dolgozatban taglalt Dugovics-problematika kapcsán? Úgy vélem, mindez pontokba szedve foglalható össze legjobban.

1. Szőcs Tibor tanulmánya bebizonyította, hogy Dugovics Titusz kitárlt személy. Alakjának megkonstruálása kegyes történelmi hamisítvány.

2. A motívum, amely az ellenfelét (ellenségét) is magával rántó önfeláldozó magyar hős alakjában realizálódott Bonfini történeti művében két alkalommal (Jajca és Nándorfehérvár török ostromának leírása során) az eddigi kutatások szerint még egy alkalommal, Konstantin Mihailović *Török krónikájában*, Jajca török ostromának leírásában olvasható.

3. A Dugovics-problematika eddig nem vett tudomást arról a Magyarországon lejegyzett horvát népballadáról, amelyben a motívum ugyancsak olvasható, a műfajnak megfelelően női szereplővel, s a műfajnak megfelelően átalakult formában.⁴⁵ Bár a ballada kapcsán már 1997-ben (tévedéssel terhes) utalás történt a balladában olvasható motívum és a nándorfehérvári

⁴⁵ A magyar balladakincsben is ismert *A törökrabolta lány* balladatípus, de abban a Dugovics-motívum nem realizálódik. Az egyetlen változatban ismert balladatípus (Kálmány magyarszentmihályi gyűjtése) epikus szála: a folyópartról cselled gályára rántott lány tisztességének megőrzése érdekében a gályáról a Dunába veti magát. Lásd: VARGYAS 1976. II. 313–317. A török témájú magyar népballadákrol legutóbb: KÜLLŐS 2012. *A törökrabolta lány* típusról külön nem beszél.

hőstett összefüggésében⁴⁶, dolgozatom vállalkozott rá először, hogy részletes elemzés alapján vesse egybe a motívum eddigi változatait a népballadában olvasható megfogalmazással.

4. Ennek a dolgozatnak végkövetkeztetése az, hogy sem Bonfini, sem Mihailović történeti művében, sem pedig a Magyarországon lejegyzett horvát népballadában nem valóban megtörtént esemény krónikási vagy népköltészeti megörökítését kell keresni, hanem egy folklórmotívum realizációját más-más műfaji és nyelvi kontextusban.

5. Feltevésem az, hogy Bonfini és Mihailović művébe is a kor (a 15. század) magyar vagy magyarországi délszláv epikus költészetéből (hősepikájából) kerülhetett be a motívum. Sajnos, ez a hősepika, elenyésző kivétellel, nem maradt ránk.

6. Eddigi ismereteink szerint a motívum eddig csupán magyar vagy magyarországi vonatkozású, a török világgal vagy a török hódoltsággal összefüggő kontextusban realizálódott. Ennek alapján arra lehet gyanakodni, hogy maga a motívum is Magyarországon, a jelzett korszakban alakulhatott ki. (Ezért nem ismerjük, legalábbis ez idáig, a motívum felbukkanásának idegen példáit.)

7. A motívum kései felbukkanása a vizsgált balladában annak bizonyítéka lehet, hogy Magyarországon (nem csupán magyar nyelvi közegben) nem elképzelhetetlen további előfordulása. (A vizsgált ballada is a véletlennek köszönhetően került elő éppen most.)

Természetesen merő naivitás lenne abban reménykedni, hogy az idézett Szócs Tibor tanulmánya, valamint a magam további adatokat és elemzéseket tartalmazó dolgozata után a közvéleményből és közgondolkozásból Dugovics Titusz alakja távozni fog. Mivel magam ennek a dolgozatnak második részét éppen a nándorfehérvári diadal évfordulóján fogalmazom⁴⁷, hallhattam, hogy a déli harangszóval kapcsolatos téves elképzelések (hogy a déli harangszót az akkori pápa Hunyadi nándorfehérvári győzelmének hírére rendelte el, s azóta ezzel ünnepli a keresztény világ a magyar fegyverek dicsőségét) tovább visszhangzanak az ünnepi szövegekben, beszédekben annak ellenére, hogy a déli harangszó eredetét már 2000-ben tanulmánykötet tárta fel⁴⁸, s a diadal 550. évfordulójának esztendejében több cikk jelent meg a kérdés tisztázásának igényével, még a napisajtóban is. Biztos vagyok benne, hogy a különböző közösségi oldalakon a

⁴⁶ FRANKOVIĆ 1997. 126. A szerző ezt írja: „Ovaj poznati motiv istovjetan je s motivom o herojstvu *Tita Dugonića* u obrani Beograda 1456 godine...”

⁴⁷ 2012 júliusában.

⁴⁸ Lásd: VISY (szerk.) 2000.

mindennek kapcsán véleményt nyilvánító buzgómócsingok, internetbuzik és egyéb nímándok bunkósztintjén tovább fog élni és virulni a „magyar hősi múlt ikonja”, Dugovics Titusz, s szerencséje lesz, ha nevét a „hálás utókor” már nem Dugonics Tifusz-nak írja, mint ahogy majdnem ugyanezt leírva olvashattuk már magyarországi folyóiratban.⁴⁹ Addig is azonban a komoly olvasó szórakoztatására bemutatok egy napilapban megjelent viccet, amely annak bizonyítéka lehet, hogy a szegény, sosem volt Dugovics Titusz a közvéleményben már jelentős karriert futott be, hisz eljutott a napilapok viccrovatába is:

„Az iskolában a tanító megkérdezi a gyerekeket, hogy kinek az apukája hasonlít valamelyik híres emberre. Az egyik nebuló büszkén mondja:

– Az én apukám Mátyás királyra hasonlít.

– Miért?

– Mert olyan igazságos.

Erre megszólal a másik gyerek is:

– Az én apukám Dugovics Tituszra hasonlít.

– Miért?

– Mert vállalatigazgató volt, s amikor lebukott, tíz embert rántott magával.”⁵⁰

Irodalom

ÁGOSTON Gábor

2000 A Nándorfehérvárhoz vezető út. Magyarország, a balkáni oszmán terjeszkedés, a nándorfehérvári győzelem. In: *VISY (szerk.) 2000. 203–249.*

BABINGER, Franz

1957 *Der Quellenwert der Berichte über den Entsatz von Belgrad am 21./22. Juli 1456.* München

1968 *Mehmed Osvajač i njegovo doba.* S nemačkog preveo Tomislav Bekić. Novi Sad

BARTA Gábor

1985 *Nándorfehérvár 1456.* Budapest

BONFINI, Antonio

1995 *A magyar történelem tizedei.* Fordította Kulcsár Péter. Budapest

⁴⁹ Az *Etnografija Hrvata u Madarskoj* 1997-es kötete Tit Dugonicsról ír. Vö. a 46. jegyzettel.

⁵⁰ Megjelent az újvidéki *Magyar Szó Tarka Világ* mellékletében 2012 júniusában.

CSEH Valentin

2007 *Nándorfehérvár ostroma 1456*. Keszthely

CSORDÁS Lajos

2009 Ügrott, de nem Dugovics. *Népszabadság-Hétvége*, 2009. november 7. 3.

FRANKOVIĆ, Đuro

1997 Mitopoetska i ina slika balada mađarskih Hrvata. *Etnografija Hrvata u Mađarskoj* 4. (1997) 111–139.

HARDI IRSAI Angéla

2006 A nándorfehérvári diadal (1456). *Létünk* 36(2006) No 2. 5–16.

HBiR

1995 Đulicima raku iskopaše. (Balade i romance). Urednik Đuro Franković. *Etnografija Hrvata u Mađarskoj* 2. (1995) 5–220.

KALIC-MIJUŠKOVIĆ, Jovanka

1967 *Beograd u srednjem veku*. Beograd

KÜLLŐS Imola

2012 Törökök a magyar népballadákban. In: *Ács Pál–Székely Júlia (szerk.): Identitás és kultúra a török hódoltság korában*. Budapest, 2012. 359–365.

MARZIO, Galeotto

1977 *Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről*. Fordította Kardos Tibor. Budapest

MIHAILOVIĆ, Konstantin iz Ostrovice

1966 *Janičarove uspomene ili turska bronika*. Predgovor, prevod i napomene Đorđe Živanović. Beograd

1986 *Janičarove uspomene ili turska bronika*. Priredio i preveo Đorđe Živanović. Stara srpska književnost 15. Beograd

SZŐCS Tibor

2009 Egy „legendás” hős: Dugovics Titusz története. *Hadtörténelmi Közlemények* 122(2009) No 1. 3–35.

THALLÓCZY Lajos

1915 *Jajca (Bánság, vár és város) története 1450–1527*. Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak 42. Budapest

1916 *Povijest (Banovine, grada i varoši) Jajca 1450–1527*. Preveo Milan Šufflay. Zagreb

THURÓCZY János

2001 *A magyarok krónikája*. (A kötetben még: Rogerius mester Siralmas éneke.) Budapest

VARGYAS Lajos

1976 *A magyar népballada és Európa I–II.* Budapest

VISY Zsolt (szerkesztette)

2000 *Déli harangszó.* Tanulmányok a pápai rendelet félezeréves jubileumára. Budapest

ŽIVANOVIĆ, Đorđe

2006 *Život i delo Konstantina Mihailovića iz Ostrovice.* Beograd

E tanulmányt 2012 nyarán írtam, s akkor még nem ismertem Szőcs Tibor második Dugovics-dolgozatát (*Nándorféhvár hőse: Dugovics Titusz. Korunk 3[2012] No 3. 13–20.*). E szövegre ez év szeptemberében hívta fel figyelmemet Faragó Kornélia. Mivel Szőcs újabb tanulmánya korábbi szövegének (SZŐCS 2009) rövidített változata, nem látok okot arra, hogy e közlés ismeretében a magam dolgozatának lezárt szövegén módosítást eszközöljek.